

Kovács István

A költő közösséget szolgáló szelleme

Szentmártoni János:

A katarzis nyomában. Válogatott írások, beszédek és interjúk (1998–2020). Magyar Napló. Budapest, 2021. 571. old.

Az irodalomtörténész Lukácsy Sándor, aki élete utolsó évtizedeiben Nemes-Lampérth József festményeinek csodálója és gyűjtője volt, sulykolta tanítványaiba, hogy a recenzióírás a legtöbb szellemi energiát és időt igénylő vállalkozás. Nemcsak az élve boncolandó művet kell megemészteni, hanem a róla született írásokat is. E tekintetben a tanulmánykötet különleges szellemi kaleidoszkópnak tekinthető, amelynek tükrében szükségszerűen megsokszorozódik az odafigyelés: el kell olvasni azokat a műveket is, amelyeket a szerző elemez, vagy amelyekre csak lényeglátóan utal is. (Mi több, az ez utóbbiakról szóló írások se hagyhatók figyelmen kívül.)

Szentmártoni János *A katarzis nyomában* című kötetének minden írásához így közelítettem... Elvileg... Merthogy a Lukácsy által megkövetelt igényességgel egy-két évet is szentelhetnék e könyvismertetés megírásának. Különösen annak tudatában, hogy e kötet szerves folytatása az *Eleven csónak*. „*Esszék, kritikák, tanulmányok*” című 2004-ben megjelent „könyvészeti előzménynek”. Alapvető különbség, hogy *A katarzis nyomában* című kötet ilyen gazdag, sokrétű, szerteágazó tartalommal nem születhetett volna meg, ha szerzőjét 2010 őszén nem választják meg a Magyar Írószövetség elnökének, amelynek tisztét ezt követően még két újabb ciklusra kötelességének érezte (vagy éreztették) elvállalni. Pedig a Kondor Péter által 2005-ben abból az alkalomból készített beszélgetésében, hogy a kivéreztetésre ítélt Írószövetség választmányába beválasztották és a költői szakosztály elnökségének tagságával is megbízták, hangot ad annak a vágyának, hogy egy csendes kis helyen éldegéljen a családjával, békében, nyugalomban, hogy nagyobb szabású alkotói terveiben jobban elmélyülhessen. A „talán eljön még ez az idő is” sóhaj bizonytalanságról árulkodik.

Ez az idő azóta se jött el, s ezt másfél évtized múlva a *Könyv és diófa* című karcolatában – az olvasásra vonatkoztatva – szóvá is teszi: „Szégyellem, de amióta elnök vagyok, s mellette számos közösségi feladatot vállaltam, hogy

segítsem a könyvek íróinak boldogulását, alig van időm olvasni. Egyszerre négy-öt megkezdett könyv vár rám rendszerint a lakás különböző pontjain (ablakpárkányon, éjjeli szekrényen, konyhapulton...), de esténként pár oldal után már csukódik is a szemem...” A diófát elsőként Baróti Szabó Dávid emelte be maradandóan a magyar költészetbe az *Egy ledőlt diófához* című versével. Míg a felvilágosodás költőjének a pusztulásra ítélt, elátkozott haza szimbólumát jelenti a diófa, az Szentmártoni számára a teremtés lehetőségének újra és újra kizöldülő védernyője.

Írószövetségi elnöki megbízatásának, a vele járó feladatoknak ugyanolyan felelősséggel tett eleget, mintha közösségi sorsregényt írna, amely befejezetlenül is része az életművének. Igaz e feladattal a sors egyszerre állította kihívások elé és azoknak eleget téve játszott a kezére, mert nem kis harcok, buktatók árán, de éppen a megválasztása után nyílt lehetőség az Írószövetség, az írók helyzetének – beleértve az Írószövetségen kívüliekét is – javítására. Ez azt jelentette, hogy a kultúra értékelésében és támogatásában legfelsőbb döntéshozói szinten is változás állt be. Egyrészt azért, mert egyre inkább nem úgy tekintettek a kultúrára, mint „nem termelő ágazatra”, másrészt nem arra a magán mecénatúrára bízta a támogatását, ami Magyarországon még nem létezik.

A kötethez tanulmányzerű utószót író Jánosi Zoltán kiemeli Szentmártoni elnöki megbízatásának hozadékát is: „Az e terepeken időlegesen szüneteltetett, csökkentett avagy »elodázott« teljesítmény-kiteljesítés helyett viszont egy olyan alkotói vektor, és annak révén olyan új teljesítménykör esélye kerül az alkotó ember tudatába, amely mindaddig csak periférikusan, háttérismeretek tömegeként volt jelen műteremtő világában. Ez pedig a (magyar szakos egyetemi tanulmányai után) most ismét tudatosan gazdagított irodalomtörténeti és -elméleti elmélyülésnek, ismerettágításnak a tartománya, különösen pedig az abban fogant tradíció-értelmezés, örökség-feltárás, és ezek viszonya a kor irodalmához. Mindezekkel együtt fontossá válik egyes előd-alkotók súlyponti helyének pontosabb meghatározása is – részint az írószövetségi progresszió, részint a további személyes út kijelöléséhez.”

Szentmártoni János kiváló esztéta, aki költői érzékenysége és nyelvi felvérteztsége révén meggyőző hitelességgel és odaadással tudja megeleveníteni az általa vizsgált költőt, írókat és átvilágítani művei értékeit. Bizonyoság rá a *Gilgamest* magyarul újjáteremtő „istenkereső Rákos Sándorról” az *Eleven csónakban* közzétett tanulmánya („*A hitetlen imája*”). Az egyes számú mesterének tekintett költő létszemléletéről így ír: „Rákos szemében a tovább-élés mindig nagyobb kihívást jelentett. E mártírium pesszimista,

keserves kiáltozásának háttérében is az egyre makacsabbul és önérzetesebben fellépő *abszurd ember* áll. Következetes és megingathatatlan folytatója lesz mindannak, melyet szétrombolt a történelem vagy az isteni logika. Rákos szemléletében *az élet lázadás*. Lázadás a halál, az égi kiismerhetetlenség, az emberi kegyetlenség ellen. A legnagyobb válasz, melyet a Vég értelmetlenségére adhatunk.”

Ugyanilyen visszafogott szenvedéllyel győz meg a Rákos-tanulmányt követő rövid lélegzetű írásában („*a jövő ha lesz – nélkülem széthull*”) az 1956 után „egyenirányított” irodalmi élet közönye által halálba küldött Béri Géza költői pokoljárásáról és nagyságáról. Talán ő volt a Rákosiék által börtönbe zárt és Kádárék által apránként felejtésre ítélt füveskert „fegyenc-költőinek” legkiemelkedőbb alakja. Ez a sejtetés mit sem von le a versei révén méltán ismertségre szert tett Tóth Bálint, az irodalmi életnek csak a partvonalán mozogni engedett Kárpáti Kamil, vagy 1956 „egyetlen mártír-költője”, a váci börtön udvarán debütáló Gérecz Attila értékéből. (Akinak emlékét versben – *Fénykép* – is megidézi Szentmártoni János, az 1992-ben Kárpáti Kamil által alapított Gérecz Attila-díj egyik első kitüntetettje.)

Ha nem tudnánk azt, hogy Márai Sándort milyen eredményesen sikerült kiradírozni a magyar köztudatból, azt is mondhatnánk: botrány, hogy a rendszerváltozás utáni irodalmi-szellemi élet ugyanúgy az ismeretlenség szájkosaras homályában tartotta a Kárpáti Kamil által alapított periodika, a Stádium által feltámasztani megkísérelt füveskerti költőket, mint az 1956-ot követő bő három évtizedben. Szentmártoni János több írást is szentel felfedezőjének, Kárpáti Kamilnak és a rákosi és kádári diktatúra által sújtott költőtársainak. Egyik képviselőjükről, Csillag Tiborról *A madárember* címmel közzétett nagylélegzetű esszé tanulmánya nemcsak egy jobb sorsra érdemes költő kisiklásának történetét vázolja fel, hanem egy alkotói közösség létrejöttét, működését és felszámolódását is. E tanulmánynak a témát felvillantó alcíme: *Csillag Tibor és a pesterzsébeti reneszánsz*. Csillag Tibor ugyanúgy nem került be az irodalmi köztudatba, mint Béri Géza. „Kárpáti ifjúsága hét és fél évét töltötte börtönökben. Csillagtól két és fél évet raboltak el. De amíg Kárpáti Kamilt nem tudták két vállra fektetni ezek a pokoli évek, Csillag Tibort egy életre megtörték. A börtön után egyetemi tanulmányait nem folytathatta. 1960–70 között portásként dolgozott a pesterzsébeti fedéllemezgyárban, majd nyugdíjba vonulásáig tizennyolc éven át az Á. K. V. könyvterjesztője volt” – olvashatjuk a sokak által összegyűrt életrajzban, amelynek lapjait kisimítgatva, megelevenedik előttünk *a pesterzsébeti reneszánsz*, s így passzív szereplői

lehetünk az Átlók történetének, amelyet Szentmártoni János így foglal össze tanulmányának *Átlók – avagy a pesterzsébeti reneszánsz* alcíme alatt: „Hat, harmincas éveiben járó művész a hatvanas évek elején elhatározta, hogy – az 1945 és 1948 között lefektetett alapokra építve – új reneszánszt teremt Pesterzsébeten (nem kosztümös felvonulás formájában, hanem a legmodernebb művészet nyelvén és eszközeivel az eredeti mintájára), s hogy az egyetemes múlt irodalmi és művészeti örökségének, valamint a 20. század klasszikussá érett avantgárd eredményeinek szintézisével szolgálja saját alkotásaiban az irodalom és művészetek kontinuitását. Tagjai voltak: Gaál Imre festőművész, Kárpáti Kamil költő, Rátkay Endre festőművész, Csillag Tibor költő, Czétényi Vilmos festőművész, Juhász Sándor képzőművész, költő, filmíró és -rajzoló. Két okból nevezték el magukat Átlóknak: Rátkayt kamaszkorukban is gyakran »Átlósutcainak« hívták egymás közt és alkotásaikban, mivel ott lakott szülei házában, s a legtöbbször nála gyűltek össze hétvégenként megmutatni s megmértetni új és újabb műveiket – másrésztől művészetüket átlóknak képzelték el, amelyek különböző irányokba tartanak ugyan, de a végtelen egyetlen, meghatározó pontján találkoznak. Mi volt ez a pont? A barátság? – kérdezhetnénk. Pesterzsébet? Az itáliai reneszánsz örökség? Mindhárom. De én ezt a pontot úgy képelem, mintha hagyma volna: többretegű. S mindegyik réteg új és újabb jelentéstartalommal gazdagítja fölfedezésünket. (...) Csillag, csakúgy, mint az Átlók többi tagja, a külvárosi nyomorodottságban megőrződött szépséget szerette, a lehetőséget, amivé válhatna szülőföldje. Hogy amivé a valóságban, be kellett látniuk, nem lehet sohasem, legalább a művészetben kiemelkedhetne a konvenciók iszapjából. De az Átlók hiába hajtotta végre sikeresen e nem mindennapi feladatot, szembesülniük kellett azzal, hogy Pesterzsébet sohasem válik hazájává ennek a 20. századi reneszánsznak.”

A felejtés ellen című tanulmányában is bő teret szentel *A „váci füverskertiek” 1956 utáni pályaalakulása* ismertetésének. A felejtés anatómiai csontvázát Tóth Bálint rajzolja meg egy interjújában: „Az elzártságban, a visszhangtalanságban, az olvasónélküliségben az induló költő igen nehezen tudta bemérni a maga helyét. Hiányzott a külvilág ellenőrző ereje, a tükör, a közvélemény tükre, aki azt válaszolja: ilyenek látunk téged. Az irodalomtörténet ismer fiókból előhúzott prózai remeket – gondoljunk csak Tomasi di Lampedusa *Párdúcára* –, de nem ismer az ismeretlenségből előbukkanó posztumusz költői életműveket.” E visszhangtalan költői indulásnak és létnek persze volt előnye is: „Nekünk (...) nem kellett revideálni semmit, negyven éve is az volt a véleményünk, hogy a bolsevizmus egy elavult XIX.

századi ideológián alapuló embertelen és bizantinikus halálra ítélt rendszer, esztétikája, a szocialista realizmus pedig nemhogy hibás, de nem is létezik...”

Az irodalmi életből kisémmizettek iránti felelősségérzet ugyanúgy munkál Szentmártoni Jánosban saját nemzedéktársai és a tőlük harmad (vagy olykor annál is több) emberöltővel idősebb, illetve fiatalabb pályatársak iránt is. Mintha kötelességének tartaná a nekik elkötelezett esztéták, kritikusok hiányát pótolni, valamint a közösségi „gondra bátor” irodalmi hagyomány képviselőit példaként felmutatni. E kérdést az *Egyásra torlódva. Nemzedéki kérdések közelmúltunk magyar irodalmában* című tanulmányában világítja meg. Ennek jegyében ír *A világ négy arca* című könyvismertetés-füzérében Nagy Ciliről, Rózsássy Barbaráról, Kleinheincz Csilláról, Csernák Andrásról, illetve *Új hódítók* címmel négy induló költőről – Bék Timurról, Marcsák Gergelyről, Polgár Kristófról, Regős Mátyásról. (2020-ban Bék Timur lett a 2002-ben állami kitüntetésé „avanzsált” Gérecz Attila-díj jutalmazottja.) De megmeríti érdeklődésének hálóját az éppen adott év könyváradataiban is, hogy 1999-ben felhívja a figyelmet Háty János, Majoros Sándor, Koppány Zsolt, Báger Gusztáv, Rékasy Ildikó, Mezei András könyvére, 2000-ben Tóth Erzsébetnek *A lisszaboni járat* című kötetére, 2004-ben a szintén Gérecz Attila-díjas Falusi Mártonnak *Hazáig látni* címen közzétett verseire, 2005-ben a pártfogójaként tisztelt Ágh Istvánnak *A megtalált időből* című verseskönyvére. A későbbi évek kalendáriumai Deák László, Filip Tamás, Dobai Péter, Kárpáti Kamil olvasásra ajánlott könyvei kerülnek be az ismertetésük révén.

Az Írószövetség elnökének szinte minden héten akadt olyan, tisztéből adódó tennivalója, amely lelkiileg-szellemileg az érintett elhunyt vagy élő költő-és író társ életművének alaposabb ismeretét igényelte. Legyen az születésnapjára és díjátadó köszöntés – Vasadi Péter, Kányádi Sándor, Albert Gábor, Csoóri Sándor, Kalász Márton, Buda Ferenc, Ferdinandy György, Szilágyi István, Szepesi Attila, Lezsák Sándor –; halotti búcsúztató vagy emléktábla-avatás – Hárs Ernő, Somlyó György, Fejes Endre, Jókai Anna, Marsall László, Lászlóffy Aladár, Bella István, Nagy András, Dobozi Eszter, Csontos János –; valamint régebben elhunyt költők, írók megidézése kerek születésnapjuk alkalmából: Illyés Gyula, Weöres Sándor, Határ Győző, Cseres Tibor, Utassy József.

Szentmártoni János az általa a legkülönfélébb alkalmakkor méltatott kortársokról vagy nagy elődökről szólva sohasem használ panel-mondatokat, rutin-gondolatokat – (ha az ilyenek egyáltalán gondolatok). Életműjükben elmélyülve emel ki olyan, alkotói lényegüket beragyogató ideát, amelyek révén a jelenlévők is annak virágszázával távozhatnak a felszeletelt születésnapjára

tortától, megkoszorúzott emléktáblától, a sírhantokat övező mezsgye-labirintusból. Ahol az élethelyzet és az életkor megengedte, Szentmártoni személyessé teszi az ünneplést. Egyik meghatározó mentorát, a 2012. október 23-án Arany János-díjjal jutalmazott Oláh Jánost így méltatja már-már megrendülten: „Nem tudok elfogulatlanul szólni Oláh Jánosról, de nem is áll szándékomban. Fokozatosan ismertem meg őt – ő pedig, alkatából eredően, hagyta, hogy a magam tempójában nőjek fel a feladatokhoz, hozzá, a művészetéhez. Nem titkoltam soha, hogy szárnyai alatt, a Magyar Naplónál töltött tíz év során értem voltaképpen férfivá, szerkesztővé. Ő mindig csak a háttérből segített, soha nem toladott előre, engedte, hogy mindent a saját bőrömmön tapasztaljak meg. (...) Keserősége mögött kivívott szabadság, derűje mögött bölcsesség, indulata mögött az elfojthatatlan igazságérzet érhető tetten. Úgy, hogy közben tudom, semmiféle illúziót nem dédelget magában. Az örök vesztesek nyugalomával szemléli rendszerint a dolgokat, mégsem hagyja el magát, nem veszít a lendületéből, fáradhatatlanul dolgozik egy emberibb jövőért. Az élet zshivajából kiválva magának megálljt parancsol, és konokul építkezni kezd az emberi értelmetlenség, a butaság és a pusztítás ellen.”

Oláh János a vers, a próza, az esszé háromszögével próbálta bemérni a világot. 2016 tavaszán Bíró Gergőnek adott interjújában – „*Az idő csak kiszáritja a sebeket, de be nem gyógyítja*” – a műveiről hirtelen számvetést adó Szentmártoni leszögezi: „a vers az otthonom, de végre van nyaralóm is, a próza”. E kötet írásainak többségét számba véve hozzátehetnénk: a kettőt összekötő sétány az esszé.

Könyvének *A költészet kalózfelvételei* címet viselő utolsó ciklusában Szentmártoni János az Előretolt Helyőrségben publikált karcolatait tette közzé, amelyek így együtt, a címekkel történt tagoltságuk ellenére is, prózavers-füzérré állnak össze. Ennek lelkünkbe hasító ékkövei a mitológiaivá súlyosodó emlékek, élethelyzetek, vagyis az esendő másik ember, a *másikunk* mindennapjai... A különféle hivatali tisztségeket vállalni kényszerült Szentmártoninak nincs miért aggódnia. Ő költő a javából.